




Villányi G. András

A polihisztor kora

Felfokozott igazságérzet és kamaszos szembenállás, továbbá kiemelkedő magyartanár keresése okán Kanizsára kerültem érettségim esztendejében, 1976-ban. A magyartanár, akit egy régebbi diákja lelkesen ajánlott, miképp apám gimnáziumi padtársa, aki ekkoriban a Művelődési Minisztériumban dolgozott, nemcsak magyar szakosként, hanem személyiségének varázsában is rendkívülinek bizonyult. Sokan és sokáig fogunk emlékezni rá, amint beviharzik az osztályba az Új Írás vagy az ÉS friss számát lobogtatva, hogy elmesélje pillanatnyi örömeinek vagy felháborodásának okát. Volt, hogy nem egyedül érkezett órájára, hanem éppen Szabó Magdával és Szobotka Tiborral, akiket megkért, hogy tartsák meg helyette. Akárki tartotta: az órák az ő gyermekei voltak, az ő szárnyalásban korlátokat aligha ismerő vagy méltányoló szellem-gyermekei, amelyek felvillanyoztak és gondolkodásra, alkotásra inspiráltak. Esetében a magyar nem tantárgy, hanem életforma, illetve maga az élet volt, amit teljes bedobással kell meg- és átélni. Láttam az örömet arcán, amikor beléptem harmincéves osztálytalálkozóink színhelyére, s azzal tisztelt meg, hogy magához invitált a vacsoraasztalnál. Ekkor már nagybeteg volt, ez érződött beszédén, valami ezt súgta lényegéből. Láthatatlanul, de szinte tapinthatóan bujkáltak benne a búcsúzkodás gesztusai. Életlángjának tépett pislákolása sem kuszálhatta szét megjelenésének kifogástalan eleganciáját, ami nemcsak öltözékének, hanem mindenekfelett lényének volt állandó és kitörölhetetlen vonása. Állapotára panaszkodott picit. „Laci” – mondtam, némileg zavartan, mintha iskolapadból tettem volna – „tudod, Te még lombozottan is olyan charmeur vagy, mint Mastroianni volt”. Láttam, mint suhan át arcán egy hálás félmosoly, és örültem, hogy kimondtam. Pár hét múltán értesültem Harkány tanár úr haláláról. Akkor visszaemlékeztem utolsó beszélgetésünkre, hálásan a koboldnak, aki elmondatta az érett férfivel az élettől búcsúzkodó férfinek ezt a bőkfélét, s utoljára szerezhett egy félmosolynyi boldogságot.

Az én időmben a gimnázium kétszázötven éves volt, s benne valódi alkotóműhelyre és a tanulás, illetve a tanítás gyönyörűségének ízére lelhettem tanárainkban. Nehéz lenne felsorolni mindazokat, akik a nagy múltú intézmény szellemiségét hűen ápolták, kiteljesítették. A IV.D osztályban ilyen volt osztályfőnököm Szebenyi Mária, akinek ajtaja mindegyikünk előtt nyitva állott, nemcsak az iskolában, hanem végtelen otthoni beszélgetésekre is, amelyek során odaadóan igyekezett abban támogatni minket, hogy teljesebb és helyünket megállni tudó emberré váljunk. Aztán ott volt mindannyiunk „aranyembere”, aki eszmélésünket beragyogta a páratlan szellem és emberség fényével. A latin és a magyar nyelv római arcélú tudós protektora: Márkus Ferenc tanár úr. Beszédstílusa, mindenkor kimondott mondatainak felülmúlhatatlan verete és üzeneteinek borzongató mélysége; amiképp a tartalom bölcsessége elválaszthatatlanná válik a kifejezés formai tökélyétől; arra sarkallt és tesztelte is, hogy mércéje szerint igyekezzem kifejezni magamat beszédemben, akkor is, ha ez lehetetlen.

A gimnázium épületéből kilépve sem maradtam híján a mestereknek a városban, amit mindig különösnek és varázslatosnak láttam.



„Meleg szív, ha nincsen
mit ér az éles ész?
Ha gerinced laza:
semmi az egész.”

Naményi-Koncz Nándor

Naményi-Koncz Nándor ifjúságom nagy tanítóinak egyike volt. A kertek alatt, a Potyli patakon túl vagy Magyar utcai kertjében oktatott arra, hogy miként lehet értelmezni lét és nemlét dolgait. „Fiókám” – szokta mondogatni, de mit is mondogatott? Az ő esetében is, amiként olvasmányaimnál, emlékezetemnek nem a tényeket idéző, hanem azok esszenciális üzenetét hordozó lemeze vetít éppen: az, amely nem a memória konkrétumainak tára, ám mélyen beivódott lényünkbe. Plátói szerelmemmel a Potylihoz sétáltunk és a fűben megbújva ideges és szemérmes ujjakkal próbáltuk megismerni egymást és abban a másik nemet. Aztán megpillantottuk Őt: grandiózus jelenség volt. Hatalmas, ódon viharkabátban, botján irdatlan könyvet egyensúlyozva álldogált és tűnődve olvasott. Körötte kecskék legelésztek gidákkal. Nonkonformista, kamasz képzeletemet azonnal tűzbe hozta a Ho Si Minh-re emlékeztető kecskeszakállú, ősz férfiú. Tisztelettel köszöntem. Viszonozta és éreztem, amint tekintete áthatol csontjaimon. „Egy könyvet olvasok most,” – mondta, „óriás terjedelmű, ám nincs benne semmi, mégis a legfontosabbak egyike.” Így ő, én ámulattal hallgattam. Nem hallottam ilyen beszédet akkoriban sűrűn. Ráéreztem gondolatában a paradoxonra, mert olvastam hasonlókat. Zent. Dosztojevszkijt is. Így indult barátkozásunk és évekig folytatódott azután is, hogy leérettségiztem a Landlerben, s elhagytam Kanizsát. Naményi-Koncz Nándor remeteként élt kecskéivel, kutyája nem volt. Pár liter tejből, kertjének gyümölcsseiből, s abból tartotta fenn magát, hogy hébe-korba vásárolt egy-egy palackot egy-egy segítő szándékú ismerős. A különc nem helyezkedett el sem vállalati, sem egyéb közösségben a háború után. Magányos bölcs volt, afféle zalai Diogenész. Édesanyja halála után magára maradt végleg. Elmesélte, hogy megőrizte szüzességét, mert szíve Évájával szerelme nem teljesülhetett be. Éva finom família sarja volt, s Nándor a hölgy családjának határozott biztatása ellenére sem akart „betolakodni” előkelő köreikbe. Sorsában ekként ismételte meg Édesanyja döntését, a parasztlányét, aki uraságba szeretett, és eltökélte, hogy szíve alá terhet vesz tőle. Így is lett, és az úr szerette volna elvenni a megesett kedvest, de az nem állt kötélnek. Elnyerte a szerelemgyermeket és nem akart rangos rokonság céltáblájává válni. Éva is hasztalan kérte Nándort: ő sem állt kötélnek, inkább hagyta meghasadni szívét. Telt az idő, és tiszturak kezdték csapni a kisasszonynak a szelet. Szombathelynél állomásozó repülőcsők. Aztán kitűzték az esküvő időpontját, s Nándor kiügyeskedte a kántornál, hogy – ismeretlenül – ő orgonálhasson. Belépett az ünnepi menet, felrepültek a hangok, s a menyasszony pár lépés után kissé elbizonytalanodott, majd megállt és ájultan rogyott össze. Hamvas Béla nevét elsőként Nándortól hallottam. Mindenekfelett tisztelt prófétaként. A *Láthatatlan történetet* egyenest a Biblia mellé helyezte. Bármely társadalmi rendszerben ilyen lett volna: magányos, profetikus, monumentális spirituális és szellemi gazdagság birtokosa. Ember, aki szinte semmiből élt, ám nagyúrként. Benső nemessége glóriaként halványan izzott körötte, miközben rajta minden ócska és elnyűtt volt. A huszadik század egyik nagy találmányának a gumicsizmát tartotta, nem kevésbé kedvelte a biciklit sem, amivel városi és hegyi otthona között járt. Vágyaimban mindig tengerre készültem akkoriban, olyan hajón, amit együtt készítettünk volna kedves barátommal, a festőművész Kellár Janóval. „Tudod, Fiókám” – hajtogatta, „ha eljön az én időm, adok olyan hajót neked, hogy bejárhatod a földkerekséget.” Persze az „ő ideje” alatt Krisztus újbóli eljövételét értette. A Magyar utca 39.-ben – mára nyoma sincs házának – a közműveket ősidőktől kikapcsolták, hiszen nem volt miből fizetni a számlákat. Ám voltak könyvek, doh és dohot lehelő terítők, függönyök, és egy levitézlett sárga

zongora, amiből feledhetetlen dallamokat varázsoltak kezei. A különös, szomorú hangok, a jeges úr határtalan közönyével, és szívének nagy melegségével terhesen, sosem roppenek el emlékezetem kalitkájából. Hegyi háza kertjében Kulin professzor úr készítette teleszkópját a bolygók, a hold, s a nap foltjai felé fordította. Ki tudja, mi mindenre terjedt ki figyelme a kanizsai aszkétának, aki elfordult a praktikus és mellékes dolgoktól, hogy haszontalan, ám egyetemes kérdéseknek szentelje idejét. Tartott az emberektől. Félt, hogy megmérgezik, vagy más módon próbálnak életére törni. Hívogattam, látogasson meg Pesten. Elképzeltem magunkat a Gellért szálló teraszán, választékos díszletek közt, ebédünket fogyasztva, mit sem alakítva szegényes viseletén. Meg akartam élni, amit magamban tudtam: ez a férfi bárhol, bármilyen küllemében túlszárnyalja környezetét. Persze, nem jött. Soha. Nem engedték kerti orchideái, sem „sárkányai”, a kecskék. Amikor kamasz-boldogan elújságoltam tervezgetett londoni utamat, fejét jóságos mosollyal csóválgatta: „Nem kell, Fiókám, Rómába utaznom, hogy Rómában legyek. Elég felnézni a felhőkre, és huss odarepülök velük. Később megtanulsz te is ekként utazni. Hiszen tudod, hogyan megy át a bölcs 'A' hegycsúcsról 'B'-re? Így” – és húzott egy egyenes vonalat a képzeletbeli pontok között. Bort vagy sört, szalonnát, felvágottat vásároltam a közértben, elzarándokoltam düledező hegyi házához és a leírhatatlan felfordulásban eszegettünk, iszogattunk asztalánál. Mint atya és fia. Nem fizikai, hanem szellemi értelemben. Az összevisszaságban minden elképzelhető tárgy felbukkant: botok, fegyverfélék, csöbrök, vödrök, tán volt rézkígyó is. De kőbalták és kőszikék kollekcója biztosan. Értekezés egy helyi tízezer éves vaskohász civilizációról, amit a Nemzeti Múzeum számára írt, melyben esedezett, hogy jöjjenek ásni a páratlan vidéken, ahol egy tízezer éves civilizáció létét dokumentálta. És dohányoztunk. Pipáztunk vagy Kossuthot szívtunk. Milyen csoda volt minden! Rajzolgattam. De nem rajzolt le. Olykor hozzáfogott, de abbahagyta, mert meghaltak, akiket papírra vetett. Sosem csókol meg. Mondta, hogy férfiak közt a csók csak júdási lehet. Találkozáskor határozottan átölelt és magához szorított. Drága osztályfőnököm, Szebenyi Mária és tüneményes édesanyja, Marika néni egyszer meghívták őt vasárnapi ebédre, bár tartottak tőle, ám a kedvemért csak meginvitálták. Persze, a „koldus” kifogástalan méltósággal étkezett. Gyakran járt a városi könyvtárba kölcsönözni. Haj, amikor csillagos ég alatt kísért a réteken a város felé. Mennyire félelmetes és káprázatos volt minden! A világ telis-teli a gondolat titkos sejtelmeivel. A szellem jövője izgalmairól és a test dörömbölő gerjedelmeiről. Utolsó éveiben nem találkoztunk. Elhatalmasodott rajta az üldözési kórság, és éreztem, hogy bizalmatlanná vált velem is. Ezt nem viselte heves, tapasztalatlan lényem. Ma bánt, hogy nem próbálkoztam többet. Mondják, hogy a kórházban egyetlen doktornő kezéből fogadott el ennalót. Fehérvérúságban halt meg. Keresztjére egy tisztelője ezt íratta: Nemini obesse, omnibus prodesse. Senkinek sem ártani, mindenkinek hasznára lenni. Naményi-Koncz Nándor. Polihistor

Az ingyenc mosolya

Naményi-Koncz Mester emlékének

Ha megkérdezik, pesszimista vagyok-e, azt felelem, hogy nem és igen, ám a bennem élő „lény” inkább hajlik valamely katartikus optimizmusra. Lenni kell, ha lét nem is jutott. Az Egész csápjai vagyunk, neuronjai egy ésszel felfoghatatlan méretű és milyenségű kozmosznak. Nemrég az erdőben átöleltem egy fát. Amikor tovább indultam, melegség éledt bennem. Ráébredtem, hogy a fa átölelésével igent mondtam a világra és arra, hogy a világ és én egymásban vagyunk. Tudatosan vállaljuk a sorsot. A világ él, az élet világot, és az „én” elválaszthatatlan az Egészről.

Repertoáromban ennek az érzésnek szerény reflexiója az *Ínyenc-derű* című vers. Schuppen ízig-vérig mestere a gondolatnak és tömör megjelenítésének. A képen negyven év körüli nemesember ül asztalánál, piros bársony felöltőben és fodros fehér ingben. Gúnyája jobb időt látott, kissé viseltes és talán nem kényesen tiszta. Az asztalon hiába keresnénk lucullusi étket. Kenyér, sajt, füstölgő kispipa, a kézben bor, metszett, talpas üveg pohárban. Arca rózsaszín, enyhén pirosposzsgás. Ajka körül szomorkás mosoly játszik. Elfogadta a játszma szabályait és értő ízléssel csippent az érzéki öröm tányérből.

Aki ily kevésből lakomázni tud, az összehasonlíthatatlanul nagyobb ínséget is derűvel képes elviselni. Mindent ismer, hiszen nevet és sír egyszerre – ez világlik rejtelmes mosolyából. Ilyen az archaikus mosoly.

Az archaikus mosolynál elidőznék. „Nebet és sír egyszerre”? Biztosan vannak, akik akként vitatkoznának, hogy nem állhat a derű eme jelenségének hátterében sírás. Nem fogadom el. A derű a semmi elfogadásából fakad, túl nevetésen vagy zokogáson. A mosoly a semmiből táplálkozik. A semmi rajzolódik az emberi arcra félsírás-félmosoly ötvözetben. Ebben a tiszta paradoxonban, amiben eggyé vált nevetés és fájdalom. Túl elutasításon és vágyakon, rokon érzelmen és ellenszenvén, túl életen és halálon: ez az archaikus mosoly.

ÍNYENC-DERŰ

Hommage à Schuppen

Schuppen Ínyenc c. képe az egri vár képtárában látható. Szerény derűje rabul ejtett.

Az Ínyenc:

megtörli száját.

Megtörli kezét

megtörli

poharát

pipáját

néz

kinéz

túl magán.

Odakint

éjszaka

fényezi

csillagait.

Csak neki.

Örömvölgy utca 20.

Kisfiú koromban évekig nagyszüleimmel éltem, kicsiny szobakonyhás lakásukban a Diószeghy Sámuel u. 20. alatt. A lakás egy behemót bérkaszárnya első emeletén volt, majdnem pontosan a ház kapuja fölött. Akkoriban is pénztelen emberek laktak erre, küllemükön a „tisztos szegénység” jeleit viselő munkások, kishivatalnokok, bolti segédek. Számomra az efféle „egyszerűség” – nevezzük így a vékonypénzűek dísztelenségét – természetes volt, ebben éltem, növekedtem.

Nagyszüleim a harmincas években költöztek az Örömvölgy utcai bérházba, nem volt innen messze a Mávag¹, ahol nagyapám 1963-ig lakatosként dolgozott, amikor hatvanévesen nyugdíjba ment. Vitrinemben díszleg az Ercona II harmonikás objektív fényképezőgép, amit erre az alkalomra kapott ajándékba a gyártól. Kétegyházáról költöztek a Józsefvárosba, amikor a pénz elfogyott, amit leszerelésekor a csendőr őrmester végkielégítésül kapott. Honnan kezdődött számomra az ő történetük? Valószínűleg onnan, amikor dédapám, Varga Lajos, a sárospataki kőműves mester megtette unokáinak a nem csekély szívességet, hogy az orosz fronton hősi halált halt. Lajos papa alig volt harminchárom, és a családfának új irányt adott korai halálával. Nagyapám, akit református lelkésznek szántak, a híres pataki kollégiumban kénytelen volt középiskolai tanulmányait abbahagyni, hogy segíthessen a sok kistestvér eltartásában özvegy édesanyjának. Beállt egy ottani kádármesterhez inasnak és kitanulta a hordókészítés csínját-bínját. Büszke volt a pataki gimnáziumra, és arra, hogy életrajzában szerepelhetett néhány ott töltött év. Mesélni szokott a tanulóvekről, életvidám ifjúsága vaskos csínytevéseiről, s ezeket mindig szívesen, sőt áhítattal hallgattam. Őrangyalok serege ügyelhetett lépteit, hogy túlélte a gyermekkort, s a két nagy háborút! Amikor épp nem az első háborúból visszamaradt kézigránatokkal „halásztak” pajtásaival a Bodrogban, akkor a folyam örvényeit „szörfölték” – azaz kipróbálták, ki tud az aljáról feljönni. Akadt olyan, akinek nem sikerült. Mestere derék, szigorú, ám emberséges férfiú volt, jóságos felesége igyekezett bőséges fogásokkal kedveskedni a félárva kamasznak. András bácsi, az iparos, literszám itta a tokaji bort, ami hordószám állt pincéjében. Szaladj csak le a pincébe, fiam, – szokta utasítani inasát – hozzá egy lopóval a hármashól! Egyszer észrevette, hogy a hatalmas tüdejű fiú úgy megszippantotta a lopót, hogy túlcsordulva a szájába is szaladt a borból. Mit csinálsz a borral, ami a szádba megy, fiam? – kérdezte.

Kiköpöm. – felelte a suhanc. Fiam, a bort kiköpni Isten ellen való vétek. – tanította mestere. Legközelebb nyeld le, ami a szádba kerül! Nem kellett sok a szófogadó inasnak: lenyelte és mivel ízlett, csak nyelte-nyelte.

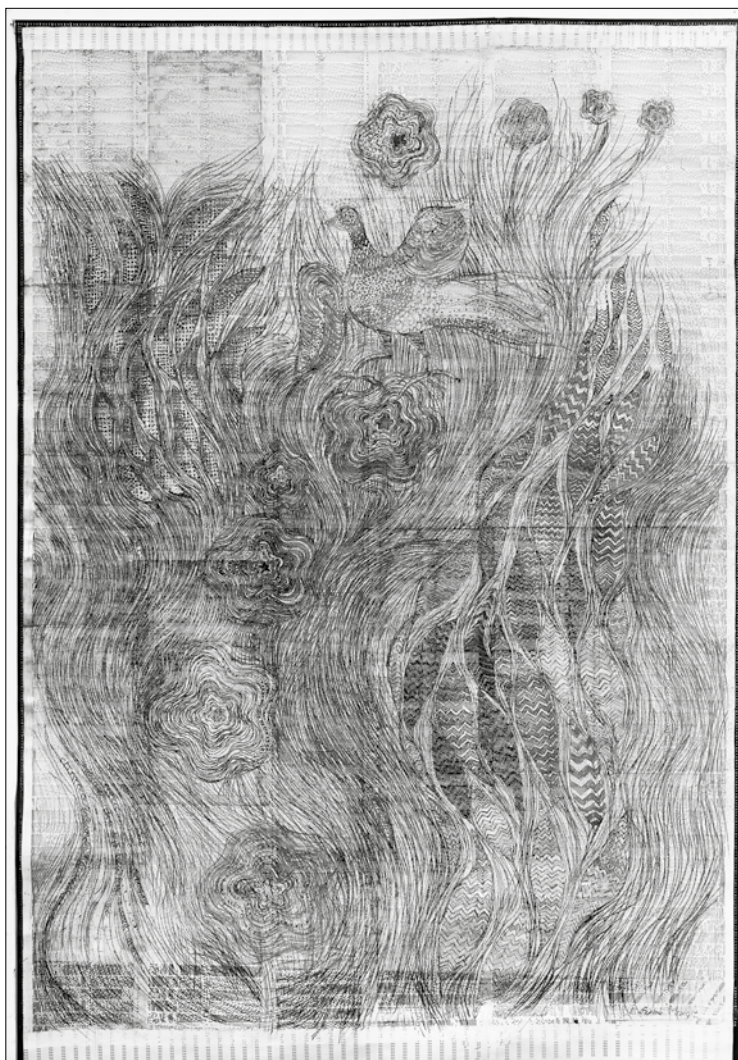
Feljövén a hús pincéből, legott szédülni és támolyogni kezdett. A szentségit! – dörmögött a mester – Nem azt mondtam, hogy rúgjál be, csak annyit, hogy ne köpd ki, ami a szádba kerül.

Nem tudom, miként állt be a csendőrséghez az Öreg, de számos ízes elbeszélésre emlékszem ebből a korszakból is. Akkor ismerkedett meg nagyanyámmal, amikor Kétegyházára vezényelték. A párját ritkító szépségű Brigittával kinyíló szerelem véget vetett az egyenruhás karriernek, mivel az ara családja oly szegény volt, hogy osztályidegennek számított a Horthy-rendszerben. Maradt a kérdés: vagy mundér, vagy szerelem. Mivel Varga András az utóbbit választotta, így történetüket én mesélhetem itt. A csendőrélet elbeszéléseiből kiemelném a következőt. Hol volt, hol nem, volt egy szegény ember, aki szerette volna népes családját eltartani, ám a vidéken akkora volt a nyomorúság, napszámos munka pedig kevés akadt, hogy megesett, lopnia kellett pár cső kukoricát a grófi földről. Az intéző, aki másoktól szigorúan védelmezte ura vagyonát, nem kívánt botrányt. Bement a csendőrsre és „felszólította” az „urakat”, hogy kérdezzék ki a senkiházit, majd hagyják jól helyben. Az ember nagyapámhoz került, aki ezt mondta: idefigyeljen, tudja, hogy magát én felpofoztam most. Legközelebb ügyeljen, hogy ne lássa senki, ha visz pár csövet a gyerekeknek. Ezzel elbocsátotta. Emberünk elfecsegte, jól járt a Varga Bandival, aki ilyen-olyan rendes ember; s ez eljutott az intéző úr fülébe. Almássy grófnéknál épp bál volt, a helyi csendőrök is meghívást kaptak. Mikor belépett Nagyapám, az intéző hangos megjegyzést tett: Hölgyeim és uraim, megjött Varga őrmester, aki, ha nem tudták volna: kommunista. Nagyapámnak előntötte agyát a vér. Nem szenvedhette a kommunistákat, amely emóciója az ötvenes években tetőzött, amikor koncepciós per ötöd rendű vádlottjaként öt esztendő fegyházbüntetésre ítélték. Nem szólt, de valamivel

¹ Ganz-Mávag

hamarabb köszönt el a társaságtól. Útja az intézői házhoz vezetett, ahol az orgonabokor mögött elrejtőzött. Ott megvárta az intézőt, és kardlappal derekasan eltángálta. Befejezésül ennyit mondott neki: vegye tudomásul, hogy maga nekem nem parancsol! Ha megint lekommunistáz, megölöm. Azzal otthagya. Drága sárospataki Nagyapámnál ily módon éltek tovább szeretett kuruc fejedelme hagyományai.

Amikor 1952-ben életét irgalmasan megkímélték, és „mindössze” öt évre ítélték, „államellenes összeesküvés miatt”, az utolsó szó jogán elmondta: „Tisztelt Bíróság! Önök engem, mint egykori csendőrt fasisztának neveznek. A csendőrségnél többször mondták, hogy kommunista vagyok. Mondja meg nekem a tisztelt bíróság, hogy mi vagyok én tulajdonképpen?” Nem tudom, milyen választ kapott egzisztenciális kérdésére a négy évben, amit büntetéséből letöltött. Egy bizonyos: rengeteget szenvedett, többször közvetlen közletről kellett éreznie a halál érintését, melytől csak vasakarata és kitartása mentette meg. A férfi, akit elvitt a fekete autó, nyolcvanöt kiló volt, s aki kiszabadult, ötvenöt. Arisztokraták, egyetemi tanárok és jogászok voltak a rabtársai. Mint emlegette, magasabb iskolát végzett a zárkában, mintha megadatott volna befejeznie a pataki kollégiumot.



E. Szabó Margit:
Arany madaram
2015

Szemereki Teréz:
Arcnélküli emberek
2015

